

HÜRRİYET ÂŞIĞI BİR OSMANLI-KÜRT AYDINI MEVLANZÂDE RIF'AT BEY

MURAT ISSI

İsmi birçok yerde anılmasına rağmen biyografisi hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz Mevlanzâde Rif'at Bey, II. Meşrutiyet ve sonrası dönemin önemli şahsiyetlerinden biridir*. Bu çalışmadaki amacımız, Mevlanzâde'nin neredeyse hiç bilinmeyen 1908 öncesi yaşamından kesitler sunmak, Atina'da sürgünde iken çıkardığı Fâruk ve Cihâd gazetelerini okuyucuya tanıtmaktır.

**Serbestî sahibi
Mevlânzâde
Rif'at Bey.**

Kaynak: Serbestî,
No.145, 29 Mart 1325

*"Ben hürriyet âşığı bir adamım.
Hem hürriyeti na-mahdut(sınırsız)
görmek isterim ki,
insanlığın ilerlediğine gerçekten
kail(ikna) olayım".*
(M.Rif'at)

Süleymaniye Kürtlerinden¹ olan Mevlanzâde, Küçükçekmece'de doğmuştur. Bu kaniya varmamızı sağlayan, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir belgedir.² Bu belgede, Mevlanzâde, kardeşinin doğum tarihinin tashihi için kayıtlı bulundu-

ğu Küçükçekmece Kaymakamlığı'na başvuruda bulunmuştur. Böylelikle Mevlanzâde, bize aile kütüğünün bulunduğu yer hakkında ipucu vermiştir.

İstanbul'da kütüphaneler müfettişliği vazifesinde bulunan meşhur kütüphaneci Abdurrahman Nacim'in oğlu³ olan Mevlanzâde Rif'at Bey, Mekteb-i Hukuk-i Şahane mezunudur.⁴ Mezuniyetinden sonra bir süre Matbu'at-ı Ecnebiye Kalemî'nde bulunmuş,⁵ buradaki başarılarından dolayı terfi edilmesi için sadrazama yazı gönderilmiş⁶ ve bin kuruş maaş tahsişiyle Beyoğlu Mutasarrıflığı Tahrirat Kalemî'ne,⁷ ardından Sinop Cezaevi müdürü olarak Sinop'a tayin edilmiştir.⁸

Sinop Mutasarrıflığı'nın şikâyeti üzerine, 22 Ağustos 1895 tarihinde hakkında soruşturma açılmış ve Sinop'ta tutuklanmıştır. Sinop Mutasarrıfı Fazlı Bey'in bu şikâyeti önemlidir. Mutasarrıfın çaresizliğini, "şikâyet" dışında yapacak başka bir şeyi kalmadığını belirtip, eğer Mevlanzâde görevinden alınmaz ise kendisinin başka bir livaya mutasarrıf olarak atanmasını istemektedir. Fazlı Bey'e göre, "Mevlânzâde kayırma yöntemiyle bu göreve atanmış olsa da, namus ve sıfat-ı memuriyeti vikaye etmez." Telgrafta "yirmi beş yaşında

Rif'at namında birinin hapisane-i umumi müdürlüğüne tayin" edildiği ifade edilmiştir. Telgrafın gönderim tarihi 9 Eylül 1895 olduğuna göre Mevlanzâde'nin doğum tarihinin miladi 1869/18709 olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁰ Bu telgraf sayesinde Mevlanzâde'nin yaşıyla ilgili bir veri elde etmiş oluyoruz.

Bir süre Sinop'ta kalan Mevlanzâde, birdenbire önce Çorum'a,¹¹ ardından da Kayseri'ye sürülmüştür. Sürgün olmasına rağmen niçin tutuklandığını bilmeyen Mevlanzâde, Dahiliye Nezareti'ne telgraf üzerine telgraf yollamaya başlamıştır.¹² Bu sürgün, bir ömür yaşayacağı meşakkatli hayatının da başlaması demektir. Sürgün edilme nedeni hakkında iki gerekçe ileri sürülmektedir. Birincisi "uygunsuz hareketleri",¹³ ikincisiyse V. Reşad taraftarı olmasıdır.¹⁴ Bu konuda Mevlanzâde'nin verdiği cevap ise kesin ve nettir: "Abdülhamid devrinde, Sultan Mehmed Reşad Han Hazretleri'ne intisabımızdan dolayı on iki sene sürgünlerde, zindanlarda ölüm günleri geçirdik. Evimiz.., malımız talan edildi."¹⁵

17.12.1904 tarihli başka bir belgeye göre, Kayseri'de sürgünde iken, "boş bulunan Kayseri sancağı Müstantikliği'ne tayinini istida eden Mevlanzâde'nin kim olduğu anlaşıla-

madığından reddedilmiştir.¹⁶ Bu belge üç lef'ten oluşur. İki numaralı lef;¹⁷ Ekim 1904 tarihinde telgraf olarak "Kayseri'den Ankara'da zat-ı sami-i vilayetpenahiye'ye Mevlan Rıf'at" imzasıyla yollanmıştır. 8 Kasım 1893 tarih ve "14 numarolu müstantiklik" seçmelerine "talib" olduğunu, bugüne kadar birçok hizmetleri geçtiğini, çok zor durumda olduğunu belirtmiş ve (devlete) "sadakatle ifa-i hizmet eyleyeceğine ve Kayseri'den bir yere gitmeyeceğine namus üzerine" söz vermiştir. Dahiliye Mektubu Kalemi'nden Ankara vilayetine ise üç ay sonra, 17 Aralık 1904 tarihinde konu ile ilgili

Atina'da çıkan *Cihad ve Faruk* gazeteleri.

Mevlânzâde ve Hasan Fehmi Bey birlikte Serbestî gazetesini çıkarmak için 11 Aralık 1908'de başvuruda bulunmuşlar ve ilk sayısını 13 Aralık 1908 tarihinde yayınlamaya başlamışlardır. Hasan Fehmi, Serbestî'de fikirlerini özgürce kaleme alırken, 5 Nisan 1909 günü, Osmanlı'nın ilk basın şehidi olacaktır.

telgraf çekilmiş, "boş bulunan Kayseri sancağı Müstantikliği'ne tayinini istida eden Kayseri'de ikamete memur Mevlan Rıf'at'ın hüviyeti anlaşılmadığından" diye belirtilip "Rıf'at ne vakit ve ne tarafın ışıarı üzerine Kayseri'de ikamete memur edildiğinin ve hal ve etvarı ne merkezdedir buralarının bil-vuzuh?" cevaplanması istenmiştir. Ama Mevlânzâde yılmamış, bu defa da kendisine durumunun kötü olmasından ötürü maaş verilmesi talebinde bulunmuş¹⁷, verilmesi gereken maaş Dâhiliye Nezareti'nce beş kuruş olarak kararlaştırılmasına rağmen ya da bir başkasına Mevlânzâde'nin maaşları verilmiştir.¹⁸ Maaş ödemelerindeki bu düzensizlikler kendisini ekonomik olarak çok zor durumlarda bıraktığından, 21 Ocak 1905 tarihli dilekçede durumunun vahim olduğunu belirtmek zorunda kalmıştır.¹⁹ Durumunda herhangi bir düzelmeye gerçekleşmeyince 13 Şubat 1905'te durum tekrar Dahiliye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne bildirilmiş ve "Kayseri'de tutuklu bulunan Mevlânzâde Rıf'at Bey'e tahsis edilmesine rağmen Cezair-i Bahr-i Sefid vilayetinde bulunan Mehmed Sukut bin Ali ve Kani Efendi'ye yevmiye" olarak verildiği ve

"28 Ocak 1905 tarihinden sene-i haliye Şubat'ı nihayetine (13 Mart 1905) kadar geçen müddete ait miktar olan iki yüz yirmi beş kuruşun nezaret-i acizi hesabına mahsuben vilayet-i mezkure(?) emvalinden ödenmesi" ne karar kılınmıştır.²⁰

1908 Devrimi'nden sonra tüm siyasi mahkûmlar için çıkartılan aftan yararlanan Mevlânzâde:²¹

"...bizi de binlerce siyasi mağdur gibi tam on iki sene haptisten hapse, sürgünden sürgüne sürüklendikten sonra son sürgün yerimiz olan Yemen'in San'a şehrindeki sefil yaşantımızdan kurtardı... Yemen'den; iki mazlum ile, senelerce San'a zindanında tüyler ürpertecek mahrumiyetler içinde yaşamış iki arkadaşla yola çıktık. Bu arkadaşlarımızdan biri Kasidedizade Ziya Molla Bey, diğeri Kemal Paşazade Sait Bey'di..."²²

diyerek uzun yıllar beraber sürgün kaldığı iki arkadaşıyla birlikte Dersaadet'e doğru yol almıştır.

Sürgünlerden evvelki müdüriyeti de göz önüne alınarak kendisine maaş bağlanmıştır.²³

Mevlânzâde'nin en önemli karakteristik özelliklerinden biri ifade özgürlüğüne olan inancıdır. 1908 Devrimi'ne mesafeli yaklaşmış, İttihat ve Terakki'ye alkış tutanlardan olmamış, Fedakâran-ı Millet Cemiyeti üyesi olup bu cemiyetin neşrettiği *Hukuk-ı*

Âkıl, no.18, 2 Kanunuevvel 1918.

kaleme alırken, 5 Nisan 1909 günü, Osmanlı'nın ilk basın şehidi olacaktır.³¹ Ertesi gün Mevlanzâde, muhterem dostu Hasan Fehmi için *Serbestî*'nin ilk sayfasında: "Serbestî-i matbuatın ilk kurbanı, ömrünü menfalarda geçirmiş olan evlad-ı hürriyetten Hasan Fehmi Bey'in ruhuna fatiha."³² diye seslenmiştir.

31 Mart olaylarından yaklaşık iki hafta sonrahakkında tutuklama kararı çıkarılıp³³ *Serbestî* gazetesine ve matbaasına, çalıştığı büroya el konularak,³⁴ Mevlanzâde 10 yıllık sürgün cezasına çarptırılmıştır. Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi'nde İstanbul

önemli çalışmalarından biri olmuştur. Sürekli kesintilere uğramasına rağmen 770 sayı çıkabilen *Serbestî* hakkında ne yazık ki hâlâ akademik, bilimsel bir çalışma yapılmamıştır.³⁸

Mevlanzâde, Mısır'dan Atina'ya İngilizlerin yardımıyla³⁹ geçmiş, *Fâruk*⁴⁰ ve *Cihâd*⁴¹ adında iki gazete çıkarmıştır. Bu gazeteler, eklerde de belirttiğimiz gibi, birbirinin devamı niteliğindedir. *Fâruk* gazetesinin 3. sayısı ile *Cihâd*'in 10. sayıları arasında tam 10 cuma günü vardır. Dolayısıyla *Fâruk* 3. sayıdan sonra kapanmış/kapatılmış ve hemen öbür hafta ise *Cihâd* çıkmıştır. Her iki gazete de

Mevlanzâde Rıf'at, 1922'nin Kasım ayında Osmanlı topraklarını son kez terke mecbur kalmış ve aynı yıl içinde İtalya'nın San Remo şehrine giderek, burada Sultan Vahideddin ile Kürtler konusunda görüşmüştür. Lozan Antlaşması'ndan sonra, yurtdışına sürülen 150 kişi arasında yer alan Rıf'at'ın son sürgün yeri Suriye olmuştur.

Mevlanzâde'nin yaşlılığında çekilmiş bir fotoğrafı.

Osmanlılar Ansiklopedisi, YKY, cilt II.

Mevlanzâde'nin birlikte çalıştığı Abdullah Cevdet.

Osmanlılar Ansiklopedisi, YKY, cilt I.

Umumiye gazetesinin²⁴ sorumlu müdürlüğünü²⁵ yapmıştır. Yine bu inancı doğrultusunda, Fedakâran'dan ayrılmış²⁶ ve gazetenin müdürlüğüne Hüsnü Paşazade Doktor Ali Sahib Bey getirilmiştir²⁷. Mevlanzâde ve Hasan Fehmi Bey birlikte,²⁸ *Serbestî* gazetesini çıkarmak için 11 Aralık 1908'de başvuruda bulunmuşlar²⁹ ve ilk sayısını 13 Aralık 1908 tarihinde yayınlamaya başlamışlardır.³⁰ Hasan Fehmi, *Serbestî*'de fikirlerini özgürce

Divan-ı Harb'leri mahkûm olan kesanın üç kıt'a resmi listesi verilir.³⁵ Ve böylece Mevlanzâde'nin meşakkatli hayatının ikinci sürgün evresi başlamıştır.

Mısır'a, orada hastalanınca³⁶ da tedavi için önce Atina'ya, daha sonra Paris'e geçerek yurtdışında muhalefet hareketinin önde gelen isimlerinden biri olan Şerif Paşa ile ilişkilerini geliştirmiştir. 27 Temmuz 1909'da Şerif Paşa'yla imzaladığı bir anlaşma çerçevesinde *Serbestî*'yi haftalık olarak Paris'te yayınlamaya başlamış, 12 sayıdan sonra *Serbestî* yayınına ara vermiş ve Mısır'a geri dönmüştür. Mısır'da tekrar *Serbestî*'yi çıkarmış, gazetenin kapatılması sonucunda tekrar Paris'e dönmüştür. Burada da dört sayı olarak çıkarabildiği *Serbestî* ile hem İttihad ve Terakki hem de Şerif Paşa'nın *Mezrutiyet* gazetesine sert eleştirilerde bulunmuştur.³⁷

Mevlanzâde'nin neredeyse ismiyle özdeşleştirdiği ve her koşulda çıkarmaya çalıştığı *Serbestî* gazetesi, kendisinin matbu'at yaşamındaki en

haftalık olarak Cuma günleri neşrolmuşlar ve biçim, içerik konularında ise birbirlerinin aynısı gibidirler. Yunan hükümetinin baskıları sonucunda İstanbul'a dönerek polis müdürlüğüne teslim olan Mevlanzâde'ye, Divan-ı Harb-ı Örfi kararı gereğince Bursa'da ikamet mecburiyeti getirilmiştir. Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti zamanında çıkan af üzerine 29 Temmuz 1912'de İstanbul'a dönmüş ve *Serbestî*'nin İstanbul'daki ikinci dönem serüvenini başlatmıştır. Mevlanzâde'nin bu dönemle ilgili anlatımları önemlidir:

"Şerif Paşa'yla Paris'te anlaşmamız... bozulup Paris'ten Mısır'a dönünce, bizi takdir eden mürüvvet ve hamiyet sahibi kişilerin yardımlarına kavuştuk. Mısır'da *Serbestî*'nin yayınına başladık, 7 sayı kadar çıkarabildik... Hasımlarımız, zorlukların bizi yayınlarmızdan alıkoyamadığını, kararlılık ve vatanperverlere yakışır girişimlerimize engel olamadığını görünce şiddeti, vicdansızlığa kadar ilerlettiler. Mısır Hıdivi Hazretleri 120.000 forma kadar bulunan basılı kitabımıza ve

çeşitli evraklarımıza bedellerini ödemedi, hatta borçlarımızı kapatmadan el koyarak bizi Mısır'dan sınırıldı etti. Düşmanlarımızın bu kanun dışı kuvvet şiddet nedeniyle ki Mısır'ı terk edip Atina'ya geldik. İngilizlerin yardımı olmasaydı, polis denetiminde İstanbul'a sevk edilecektik... (Atina'da) *Fâruk ve Cihâd*'ı taşbasması olarak çıkardık... Yayınımız, fikirlerimiz Yunan hükümetine hoş görünmedi, tepkiler başladı. Çünkü Yunan hükümetinin memleketimizin bazı siyasi kaynaklarıyla bağlantısı vardı. Bu nedenle baktık ki durum kötüdür; ister istemez memlekete geri dönüp teslim olmaya karar verdik".⁴²

Bab-ı âli Baskını'ndan (23 Ocak 1913) sonra *Serbestî* tekrar kapatılmıştır. Ali Birinci'ye göre, Mevlanzâde siyasi neşriyat yapmama sözü verdiği için İstanbul'da kalabilmiştir. Bu, yerinde bir tespit gibi görünmektedir çünkü bundan sonra, çıkardığı *Erkekler Dünyası*⁴³ adlı dergide hiçbir siyasi yazı bulunmamaktadır. 1913'ten 1918'e kadarki hayatı ne yazık ki karanlıktır. Büyük bir ihtimalle vaktinin çoğunu *Kadınlar Dünyası*'nın idarehanesinde geçirmiştir.

1918'de geri dönüp Radikal Avam Fırkası⁴⁴ adında siyasi parti kurup *İnkılab-ı Beşer* adıyla bir gazete neşretmiş,⁴⁵ koyu İngiliz yanlısı hüviyetinde Mütareke İstanbulu'nda arz-ı endam etmiştir. Bu gazete de diğer bütün gazeteleri gibi takipten kurtulamaz ve 1919'da süresiz olarak kapatılmıştır.⁴⁶

1918 yılında kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti'ne katılan Mevlanzâde Rıf'at, bu cemiyetin bölünmesinden sonra oluşan Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır. Rohat Alakom'a göre, bir Kürt kafilesiyle birlikte bazı çalışmalar yapmak için Irak'a gittiğinde kendisine geçiş izni verilmemiştir.⁴⁷

Kürtler adına Osmanlı hükümetiyle 10 Temmuz 1919 tarihinde yapılan resmi bazı görüşmelere katılmış olan Mevlanzâde Rıf'at'ın, dönemin Kürt mücadeleci aydınları arasında yer aldığı görülmektedir. Kürtler adına

Seyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan, Mevlanzâde Rıf'at gibi şahsiyetlerin katıldığı bu toplantıdan bir sonuç çıkmamıştır.⁴⁸ Mevlanzâde Rıf'at, Kürtler konusunda kimi zaman yazılar yazmakta, kimi zamansa gazetelerinde seri makaleler şeklinde Kürtler konusundaki yazılara yer vermekteydi.⁴⁹ Kürtler hakkındaki görüşlerinden bir tanesi, 1913 yılında Kürt öğrencilerin yayınladığı *Hetawi Kurd* (Kürt Güneşi) adlı dergide yayımlanmış ve bu makalede "Kürtlerin artık kendi başlarının çaresine bakması gerektiğini" belirtmiştir⁵⁰. Aslında bu makale son yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı dramın trajik bir versiyonudur. Tüm yaşamını Osmanlı milliyeti fikrine adanmış,⁵¹ bu uğurda yirmi beş yaşından itibaren sürekli sürgünleri, gözaltıları, hapisleri göze almış olan bir Osmanlı aydını, ömrünün geriye kalan son on iki yılında Osmanlı-Kürt kimliğindeki Osmanlılığı artık terk etmesi gerektiği fikrine varmış ve göğsünü artık yeni esen politik rüzgâra açmıştır. Bu rüzgâr etnik ve ulusal rüzgârdır. Mevlanzâde Rıf'at, 1922'nin Kasım ayında⁵² Osmanlı topraklarını son kez terke mecbur kalmış ve aynı yıl içinde İtalya'nın San Remo şehrine giderek, burada Sultan Vahideddin ile Kürtler konusunda görüşmüştür.⁵³ Lozan Antlaşması'ndan sonra (1924), meclis tarafından yurtdışına sürülen 150 kişi arasında yer alan Rıf'at, son sürgün yeri olan Suriye'ye geçmek zorunda kalmıştır. Ömrünün geriye kalan altı yılını Suriye'de geçiren Mevlanzâde'nin Hoybûn üyesi olup olmadığı ise cevaplanamamış bir soru olarak kalmıştır⁵⁴. Mevlanzâde Rıf'at, 1930'da geçirdiği bir kalp krizi sonucunda⁵⁵ yaklaşık 70 yaşlarında yaşama veda etmiştir.

EVLİLİĞİ

Mevlanzâde'nin yaşamının önemli bir kesiti; 1913-1921 yılları arasında yayınlanan *Kadınlar Dünyası* dergisinin sahibi, Nuriye Ulviye Mevlan ile olan evliliğidir⁵⁶. Ulviye Hanım'ın Mevlanzâde ile olan evliliği süreciyle ilgili bilgilerimiz sınırlıdır. Ulviye Hanım'ın, Mevlanzâde ile evlenmeden önce Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan

DH. MKT. 431-1
lef 2.

DH. MKT. 915-23
lef 2.

Cemiyeti'ni kurduğunu ve cemiyetin yayın organı olarak da 1913 yılında *Kadınlar Dünyası* dergisini çıkardığını biliyoruz. Derginin 20 Eylül 1913 tarihli 108. sayısından itibaren Ulviye Hanım'ın imzasını "Nuriye Ulviye Mevlan" olarak attığını görüyoruz.⁵⁷ İsveç'te 1913'te yayınlanan bir dergide de Ulviye Hanım'ın Mevlanzâde

Mevlânzâde 1922'de Türkiye'den çıktıktan sonra Vahideddin ile Roma'da Kürtler konusunda görüşür.

ile evlendiği yazılmıştır.⁵⁸ Aynı dönem derginin matbaası olarak *Serbestî* gösterildiğinden şöyle bir sonuç çıkarmak pek yanlış olmasa gerekir: Ulviye Hanım ve Rif'at Bey, 1913'te evlenmişler ve Ulviye Hanım ek isim olarak Mevlan'ı kullanmaya başlamıştır.

Görüldüğü kadarıyla Ulviye Hanım *Serbestî* Matbaası'nı kimi zaman adres olarak kullanmış, aynı şekilde Mevlânzâde de yayınlarına yönelik her kapatma ya da tatil uygulamasında Kadınlar Matbaası'nı adres olarak kullanmıştır.⁵⁹

Ulviye-Rif'at evliliği, Rif'at Bey'in Kemalist iktidar döneminde Suriye'ye 150'likler listesine eklenerek sürgün edilmesinden üç yıl sonra (1927), Ulviye Hanım'ın boşanma talebiyle son bulmuş.⁶⁰

Mevlânzâde'nin gerek sahipliğini, gerek mesul müdürlüğünü ya da muharrirliğini yaptığı gazeteler görebildiğimiz kadarıyla şunlardır: *Hukuk-i Umumiye*,⁶¹ *Serbestî*, *Âkıl*,⁶² *Âhali*,⁶³ *İnkılâb-ı Beşer*,⁶⁴ *Hukuk-i Beşer*,⁶⁵ *Meşrutiyet*,⁶⁶ *Fârûk*, *Cihâd*, *Kadınlar Dünyası*, *Erkekler Dünyası*.

Bu gazeteler arasında *Âkıl*'i tanıtmak maksadıyla şunları eklemek isterim. Elimizde bu gazetenin iki nüshası bulunmaktadır. Birincisi: *Âkıl*, 2 Kanun-i evvel 1918, onuncu sene, no:18. Mevlânzâde gazetenin ilk sütununda şöyle bir açıklama gereği

duymuştur:

"Matbu'at müdürü muhterem Mehmed Salih Bey Efendiye dün akşam meclis-i vükelaca ta'til-i neşriyat olunmasına karar verilip hiç vakit (kaybetmeden) resmen a'cizlerine teblig buyurulan emre itaaten "Serbestî"nin evvelce ta'til edilen "İnkılab-ı Beşer" ve cehle neşrini tenhiz eyledim. Birinci sahib ve muharriri olduğum "A'kıl" namındaki gazeteyi bugünden itibaren neşre başladım. Kanunen lazım olan teminat akçesinin emr-i a'lilerine evvelce bankaya bırakmış olduğum beşyüz liradan tefriki... bugün ba istid'a-i kemal edileceğini arz ederim efendim. Mevlânzâde Rif'at".

Âkıl'in onuncu senesinde 18 olarak geçen sayısı tek yaprak, iki sahife olarak yayınlanmıştı. İkinci sayfasında, "Kürdler ve Ermeniler" başlığıyla Kürt entelijensiyasının önemli isimlerinden Kamuran Ali Bedirhan'ın bir makalesi bulunmaktadır.

"...Husumetsiz, kinler, ısıraplar u'mran u i'rfan nuruyla ezele, ta'dil, teskin olunacak ve her mukadderatta hâkim ikbal ve istikbalini müstakir bir vaziyette sahib etmeğe kadir a'kıl kürd ermeni gençliği artık bir daha ayrılmamak üzere kalblerini birbirine bağlayacaklardır. ... Aynı zamanda bu kuvvetli hayat, türk milletinin, mütemediyen, münevver, zeki, fa'al olmağa namzed bulunan osmanlı devletinin olacak vasıf bir amel tümünden başlayan bu iki zümre kavmi(kavi) bir tesanüd sayesinde muhafaza-i mevcudiyet etmeğe muktedir olacaklardır... Tekrar ediyoruz. Yanan ve yakılan .. küller bir olsun kürdün ve ermeninin sa'adeti ancak ve ancak oradadır."

İkincisi: *Âkıl*, 4 Kanunisani 1328, no: 5. Bu sayının "sahib ve müdürü Mevlânzâde Rif'at"tır. 4 yaprak olarak çıkmış olan bu sayıda "adres: Binbirdirekte *Serbestî* idarehanesi" olarak gösterilmiştir. Başmakale olarak "Kamil Paşa Hazretlerinden Açık Temenni" (devamında Mevlânzâde Rif'at imzalı cevap) ve ikinci makale olarak da "Şu'un-i Telakki Önünde"

başlığıyla Ermeni basınının Kürt basınına yönelik tavrına ilişkin eleştirel, tek sütunluk, imzasız bir yazı tercih edilmiş. Bu yazı üslup bakımından Mevlânzâde'yi animsattmaktadır.

Mevlânzâde'nin dünya görüşünün bir aynası olan sosyo-politik fikirlerini, yukarıda adlarını zikrettiğimiz yayınları temel alarak daha geniş bir çalışmada tartışmayı düşünüyoruz.

SONUÇ

Bu çalışmamızla, hakkında sınırlı bilgiye sahip olduğumuz "Mevlânzâde Rif'at Bey'in yazılmamış ve heyecanlı bir roman gibi olan hareketli"⁶⁷ yaşamıyla ilgili karanlıkta kalmış bir kısım dönemlerin -özellikle 1908 öncesinin-, ilk defa burada açıkladığımız belgeler ışığında bir nebze de olsa açığa çıkarılmış olduğuna inanıyoruz.

II. Meşrutiyet ve sonrası dönemin hemen hemen tüm önemli olaylarında bulunan bu şahsiyetin hayatı ve eserleri incelenmeye değerdir. Her ne kadar yazılarının bir dökümünün yapılması başlı başına bir çalışma olsa bile, en azından dönemin yılın bir fotoğrafını çıkarabilmek için, yazılarının ve kitaplarının bilimsel incelemeye tabi tutulması gerekmektedir.

Bizim için önemli olan Mevlânzâde'nin söylediklerinin doğru olup olmadığını tartışmak değildir. Düşüncelerini ve yazdıklarını tanıyıp bir dönemin tanıklığını canlı tutmak gerekmektedir. Bu amaçla; incelenmemiş ama adından sık sık bahsedilmiş olan *Fârûk* ve *Cihâd* isimli iki gazetesini ilk defa burada -eklerde- tanıtıyoruz.

MURAT ISSI
PANTEION ÜNİVERSİTESİ SİYASET BİLİMİ VE
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ
ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

EKLER

Ek 1)

BOA. DH. MKT. 431-1 lef 2.

Sinop mutasarrıfı Fazlı Bey'den sadarete telgraf.
28 Ağustos 311

"Huzur-ı celil-i sadaretpenahiye Vafi (?) vilayet kendi adamını kayırmak ümidiyle mukaddema çakerlerinin tebdilini Babiâli'ye arz etmiş ise de müsmir olamaması üzerine muğayir

olarak livanın umuruna sekte getirip bendenizi kabahatlı düşürmek maksadıyla muahharen Sinop'a gelip birçok nizamsız muamelede bulunmuş ve şimdiye kadar ihtiyar-ı süküt eyledimse de mazbata ile arz olunduğu üzere mahcur (?) -i namus ve sıfat-ı memuriyeti vikaye etmez. Müşarünileyh de hemşehrısı ve emekdarı yirmi beş yaşında Rifat namında birini hapishane-i umumi müdürlüğüne tayin ve bu zat dahi (?) müşarünileyh'e güvenerek serkeşane ve muhalif-i nizam hareketiyle haysiyet ve icraat-i hükümeti ihlal etmekte olduğu ve işbu hareketi vilayete

defaatle arz olundukça mumaileyhi telgrafhaneye celbiyle bil muhabere onun nizamsız muamelatı tervec olunup livadan heyetçe vaki olan iştika müsmir olamamakta olduğundan vilayetin livaya olan haksız muamelesinin menniyle müdir-i mumaileyhin bir an evvel tebdilini hasb el sadakat arz ile olmadıği surette diğer bir liva mutasarrıflığına tahvilimi dilerim. Ferman.

Fi 28 Ağustos 311
Sinop mutasarrıfı Fazlı"

Ek 2)

DH. MKT. 915-23

Lef 1:

Dahiliye mektubi kaleminden Ankara vilayetine. 4 Kanunuevvel 320

Münhal olan Kayseriye sancağına tayini istidasını havi Kayseriye'de ikamete memur Mevlan⁶⁸ Rifat imzasıyla çekilen telgrafnamenin irsaliyle varid olan 6 Teşrinievvvel 320 tarihli tahrirat atuf** mütalaa ** müstantık intihab tayini adliye nezaret-i celilesine ait olduğu gibi mumaileyhin hüviyeti dahi anlaşılmadığından sahib-i imza Çorum'da ikamete memuriyeti 10 Kanunusani 317 tarihinde tebliğ ve kendisine iki yüz kuruş maaş tahsis olunan Ahmed Rifat olup olmadığının bu ise mumaileyh Çorum'da ikamete memur edilmiş iken elyevm Kayseriye'de

bulunması sebebi nedir? O değil ise telgrafname meci? olan Rifat ne vakit ve ne tarafın işarı üzerine Kayseriye'de ikamete memur edildiğinin ve hal ve etvarı ne merkezdedir buralarının bilvuzuh? izahen işar buyurulması babında.

lef 2:

Telgraf. Kayseri'den Ankara'da zat-ı sami-i vilayetpenahiye.
4 Teşrinievvvel 320

27 Teşrinievvvel 309 tarih ve 14 numarolu müstantıklık intihabnamesini haizim. Birçok da hidematım vardır. "Tefari?" müstantıklığından mazeretime mebni istifa etmişim. Bi-kusurum. Son derece zarurete duçar oldum. Sadakatle ifa-i hizmet eyleyeceğime ve Kayseri'den bir yere gitmeyeceğime namus üzerine söz veririm. Çünkü ilticagah-i yeganem merhamet ve atufet-i seniyevidir. Tebaa-i

aliye merhameten bu defa inhilal eden Kayseriye müstantıklığına tayininim ve emr-i terfiyem inayet ve delalet-i fehimanelerinden müsterhemdir. Ferman. Mevlan Rifat

Lef 3.

Ankara vilayetinden Dahiliye Nezaretine. Devletlu efendim hazretleri Kendisi müstantıklık intihabnamesini haiz olduğundan bahisle münhal olan Kayseriye müstantıklığına tayiniyle terf**? istidasına dair Kayseriye'de ikamete memur Mevlan Rifat imzasıyla Kayseriye merkez(inden?) çekilen telgrafname leffen takdim-i huzur-ı ali-i daverileri kılınmağla ol babda emr ü ferman hazreti men lehül emrindir.

fi 10 Şaban 322 ve
fi 6 Teşrinievvvel 320
Ankara valisi [mühür okunmuyor]

Ek 3)

FÂRÛK GAZETESİ⁶⁹

Birinci sene: Numero 3

Cuma 8 Kânünevvel 1327
(21 Aralık 1911)

Muharriri: Mevlanzâde Rifat

Umûr-i idâre-i tahriiriyye ve gazeteye müte'allik husûsât için muharrir müracaat olunur

FÂRÛK

FAROUÇ "ATHÈNES"

İdâre Müdürü: Yevanaki (Ivanaki)

Yosefidi⁷⁰

Her yer için posta ücretiyle aylığı "10" (?) altı aylığı "50" (?) Frankdır

Adresi: RİFAAT BEY MEVLAN ZADÉ, 24
RUE NAVARİNOU ATHÈNES⁷¹

Nüşhası 20 paradır

Bilâ-tefrik-i cins ü mezheb hâkimiyyet-i milliye-i Osmâniyye'ye hâdim gazetedir
Prix 10 centime

* Mesâ'il-i Mühimme-Küçük Said Paşa:

"Bu hafta İstanbul âfâtını Başvekîl Said Paşa şahsı ile Kanun-ı Esâsi velvelesi kapladı. Milleti, matbûâtı, derin derin düşüncelere, mütâla'âta mecbûr etdi. Hatta "irtica", "mürteci" rütbeleri yeniden .....tevcih etdirildi.

Bu derece vâveylânın esbâb-ı hakikiyyesi nedir?... Biz de bunu kanaatimize göre tahlil etmek isteriz.

Said Paşa, Kânûn-ı Esâsi'nin 35'inci maddesinin makâm-ı saltanata kuvvet vermek esâsına göre tadilini talep ediyor!... Bu talebini muârizlar, ekseriyyet fırkasına intihâbâtı tekrar kazandırmak, muhâlîfine propaganda için zaman bırakmak yolunda tedbîr farz ediyorlar...

Biz, bunları hulâsa etmeden geçmek istemeyiz...

Evet, ricâl-ı sâbıkadan, o eski devletlülârdan, atûfetlülârdan, semâhatlülârdan bu millete hayır beklenemez. Bunu biz, yevm-i inkilâbdan beri söylüyoruz. Bu yâdigârların boyunlarına habl-i kânûn takılmadıkça, bâb-ı hükümetden def edilmedikçe, 'inkilâb' itmâm edilmiş sayılamaz. Vatan daha birçok facialar, hâileler görür. Biz, bu ictihâdımızda sâbitiz. Hem de sâdikız...

İstibdâda, muhâlîflerinin tabirince "irtica" a doğru hatve atmak azminde bulunanlar, Said Paşalar, ekseriyyet fırkası, İttihâd ve Terakki Cemiyeti değil "Hürriyet ve İtilâf" mecma'idir, milletin kanını, canını, servetini emmek, mahv eylemek, soymak hevesinden ayrılmayan devletlülârdan, semâhatlülârdan, atûfetlülârdan anların memuriyet düşkünlüğü olan yardağlarıdır... »

* **Âveng**

* **Maariße Karşuluk:**

Maârif ilerleyüb tamim edilmedikçe memleketimizin terakkî edemeyeceğini, halkımız hukûk-ı tab'iyye ve insâniyyesini, hele hakk-ı hâkimiyetini idrâk ve muhâfaza edemeyeceğini herkes, yâr u agyâr söylüyor.

Evet, maârif terakkî etmelidir. Bütün efrâda tamim olunmalıdır. Bunu istemeyecek bir ferd tasavvur edilemez. Ancak maârif söz ile, temenni ile, dua ile terakkî ve tamim etdirilemez. Esbâb-ı lâzmesi istihzâr edilmelidir. İhtiyâca göre mektebler, kitâblar, muallimler, gazeteler vücûda getirilebilmelidir. Bu da nakde, paraya, hem de bize göre külliyetli paraya muhtâcdır. Parayı, hem de külliyetli ve esâslı parayı nereden bulacağız?..

İşte maârifin terakkîsi, tamimi lüzûmunu teslim edenler biraz da karşuluk göstermeye çalışsalar ne olur?... Çünkü söz ile bu husûsa dâir masrûf olan akvâl-i âliyye, husûsât-ı sâireye masrûf olan himemât-ı vâhiyye renginde kalur. Bûdcemizin maârifi istediğimiz gibi, ihtiyâcımıza göre tamime müsaadesi yoktur. Bunu herkes teslim eder. Çünkü ahâlimizin yüzde altmışı elifi görse direk zannedecek bir amâ-yı cehâlet içindedir. Evet, esâslı bir karşuluk lâzım?... Ahâlîmiz amâ-yı cehâletle beraber işsizlikden avâredir mükellefâtın tenevvu' u derecesinde iânât ile eziliyor?

O hâlde ne yapmalı? .....istediğimiz suâl de budur! Evet ne yapmalı?... Biz deriz ki biraz da evkâfa bakmalı, şart vakıfları karmakarışık hâlden kurtarmalı. Mâ-vaza'alarına sarf u hasr eylemeli.

İşte buna, evkâfa nazarımızı atf edersek, maârife olsun, vesâir emâkin-i hayriyyeye olsun milyonlarca liralardan ecdâdımız tarafından karşuluk bırakılmış olduğunu görürüz. İşte bu paralarla hem tamim-i maârif edilür, hem de fukarâmız, hastalarımız tedavi ve infâk olunur. Bu sûretle âlimlerimizi atâletden kurtaracak olursak milel-i mütemeddine arasında bir de nâsiyye-i insâniyyetimizi bir vakâr-ı âdemiyetle gösterebilirüz.

***Şu'ân: Rumeli Ahvâli, Arnavudluk, Rusya, İngiltere, İran'da Meclis-i Mebusân'ın lağvı, Talib Bey, Arnavud Grubu, Dinamit, Sasanoğ,**

***Akvâl-ı Meşhûre**

Le Gérant
Sava Alakuzoglu⁷²

Ek 4)

CİHÂD GAZETESİ⁷³

Birinci Sene: Numero 12

Cuma 17 Şubat 1327 (1 Mart 1912)

Cihâd

Sâhib ve Muharriri: Mevlanzâde Rifat Sahifelerimiz âsâr-ı müfideye açıktır Derc olunmayan evrâk iade edilmez
Adres: RİFAAT BEY MEVLANZADÉ,
7 Rue Ionos "ATHÈNES"

Nüşhası 1 guruşdur

Menâfi'-i Osmâniyye'ye hâdim gazetedir

Nüşhası 1 guruşdur

* **Mesâil-i Mühimme:**

"Yemen

"Sinin"(?) gazetesinin 25 Mayıs 327 tarihli nüshasından "....." sernâmesiyle Yemen'in ahvâl-i târihiyye ve kısmen ihtiyâcât-ı hâzrasına dâir vâkıfâne yazılmış mufassal makâlenin bazı aksâmını tekrâr efkâr-ı millete vaz' etmeye lüzûm hissettik. Zaman ve zemin, hele Vâdî-yi Nil'deki cereyân ü enin bizi şimdilik "Sinin"(?) sahâifine müracaatı ihsâs etdi.

Bu makâleden iktibâs edeceğimiz aksâma ilâve-i mütalaa fikrinde değiliz. Mütalâat-ı husûsiyyemizin istilâ'ât-ı mahsûsamızın tafsîli zamânî henüz hulûl etmemiştir. Zamân şimdilik "işâretle" iktifâ zamanıdır. Makâle-i mezkûrenin kısm-ı târihişi şöyle başlıyor:

Yemen'in tarihi; ezmine-i kable't-târihiyyenin zalâm-ı mechûliyyeti içinde gâ'ib oluyordu. Rivâyâta göre beş bin sene evveline gelinceye kadar Yemen kıtası hâlî, gayrı meskûn idi. Bu cebellerde, bu vâdilerde yalnız hayvânât-ı vahşîyye sâkin bulunuyor, bu memleketin talih-i hûnînine bir misâl-i ibtidâ'î teşkil

etmek üzere birbiriyle boğazlaşıyorlardı. Sonra Irak'dan Ceziretü'l-Arab'ın âteşin bâdiyelerini kat' ederken buraya bir kavim geldi. (...)

Yemenliler asr-ı peygamberide nâme-i mahsûs-ı peyâmberî ile Islâmîyyeti kabûl etmişlerdi. Cenâb-ı Ebu Bekir mürtedin ve müşrikin aleyhine şimâle sefer edeceği zaman Yemen meliki "Melik Salâ"dan(?) istimdâd etmişti. Halifenin bu davetine icâbet eden Yemenliler, evlâd u iyâlleriyle birlikde karadan Medine'ye gelmişler, ordu-yı mücâhidine iltihâk etmişlerdi. (...)

Osmanlılar Yemen'in fethinde Yemen'in evvelki hâkimlerinden, istilâkârlarından daha ziyâde bir himmet, bir celâdet, daha büyük bir azim ve sebât izhâr eylediler.

Özdemir Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa ve Koca Sinan Paşa, Koca Murad Paşa, Arnavud Hasan Paşa, Mücâhid Ali kadar Sinan Paşa Yemen'de hâkimiyet-i Osmâniyye'yi tesis ve te'yid eden ve nâm-ı bülencleri tâ kıyâmete kadar hâfıza-i ârâ-yı ensâ ü ahlâf olmağa şâyeste bulunan büyük ecdâdımız idiler.

Yemen'de Yemen'i sevk ve Yemen'in selâmetine vakf-ı hayât eden böyle âli yaratılmış insanlar bulundukça Osmanlı bayrağı bu ufuklarda inbisat ve inşirah ile şeref ve iclal ile dalgalanub durur."

* **Esrâr-ı Hayât**

"Bu hafta aldığımız bir mektûbda "esrâr-ı hayât" hakkındaki fikrimiz soruldu... Esrâr-ı hayâtı hal yolunda, keşf yolunda dimağ-ı beşer çok yorulmuşdur, fakat gayrı muayyen bir ibtidâ, gayrı malum bir intihâ içinde âvâre kalmışdır. Hayâtı, bazı hükemâ "hareket" olarak telakkî edüb tarif etmişlerdir. Hareket mûnkati' olunca hayât da mûn'adim olur, demişlerdir. Bazıları da hayâtı "rûh" denilen ayrıca bir cism-i latif olarak farz

ve kabûl etmişlerdir. İnsanı, hayvânî olarak iki kısma da ayırmışlardır. Güya biri maneviyat içinde idi, diğeri maddiyat arasında muvakkat imiş!... Yok, yok, bunların cümlesi faraziyyatdır, hayât hakikatde bir seyyâle-i elektrikiyyedir, iddiâsıyla meydân-ı marifete atılanlar da olmuşdur. Velhâsıl hayât böyle değil şöyledir, zemîninde bir silsile-i faraziyyât, birbirinden garib zanniyat ortaya atılmış insanlar cidden tarik-i âdemiyetde şaşırılmışdır.

Hayât; bir hayât-ı umûmidir. Hayvânî, insânî, hatta cemâdî, nebâti diye taksim edilemez. Hareket dahi bir hareket-i umûmiyyedir. Bi'l-cümle ecâm bunda müşterekdir. Ayrı ayrı zürûfa hasr olunamaz. Her cisim hayâta, harekete, fakat bir hayât ve hareket-i müşterekkeye malikdir. Bu iştirâk ezeldir, ebedidir. Buna mebd'e ve müntehâ tayin edilemez. (...)

İşte bunlardan biri de biz, "insan" olduğumuz halde, kendimiz de dâhil olarak bunlara yine biz, tenevvu'larına göre, şekillerine göre isim veriyoruz. Hayvân, nebât, cemâd diye umûmî bir taksimden sonra eşkâle göre de milyonlarla fasillarla ayırıyoruz, milyarlarla isimler veriyoruz. (...)"

* **Âveng**

* **Şu'ân:** Merhûm!" Murad Bey Efendi⁷⁴, İntihâbât Münâsebetiyle, Pañcedorof(?) Efendi. Hınçak Reforme [Hentchak Reformé] Cemiyeti, Bulgar Mebusları, Lütî Fikri Bey⁷⁵, Âsâr-ı Umran, Bağdad Hattı, Ermeni Firkaları, Babanzâde İsmail Hakkı Beyefendi⁷⁶, Bağdad Şimendiferi, el-Cezire Ameliyâtı, Hükümet-i Osmâniyye-Bulgaristan, Tavassut, İtalya, Balkan İttihâdî⁷⁷, Karadağ, Balkanlar Hakkında, Avusturya-Rusya, İngiltere-Almanya, Ankara-Sivas Hattı

DİPNOTLAR

- 1 Babasının Süleymaniye kökenli olmasının dışında, İngiliz istibharatının da Irak'a girmesi yasaklanan kişiler arasında bulunan Mevlanzâde'yi Süleymaniye olarak göstermesi bizim bu kanımızı güçlendirmektedir. Bahsi geçen belge ilk defa araştırmacı-yazar Rohat Alakom tarafından kullanıldı. Belgenin bir örneğini gönderme lütufunda bulunduğundan ötürü kendisine burdan tekrar teşekkür ederim. Bkz. Rohat Alakom, *Hoybun Örgütü ve Aşırı Ayaklanması*, Avesta Yayınları, İstanbul 1998, s. 146.
- 2 BOA. DH. MKT. 759-14. Bu ve başka bazı belgelere dikkatimi çeken ve transkripsiyonuna yardım eden Dr. Candan Badem'e teşekkür ederim.
- 3 Ali Birinci, Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 461-463. Nakşibendî tarikâtına bağlı Mevlânabeyzade Abdurrahman Nacim, Hicri 1249'da (21 Mayıs 1833-9 Mayıs 1834) Şehrizor'da doğdu. Babası Süleymaniye beylerinden Muhammed (Mehmed) Bey'dir. A. Nacim ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Birinci, *Müteferrika*, No: 8-9 (Bahar-Yaz 1996), s. 109-116. A. Nacim'in günümüz Türkçesine çevrilmiş en önemli yapıtlarından biri, iki cilt halinde *Rauza*, Yayınları tarafından basılan *Mantik Metinleri*'dir. Süleymaniye kökenli olmasının, isminin (babasından devamlı) sürekliliği "Mevlan", "Mevlana" şeklinde yazılmasını ve Mevlanzâde'nin İslami bilimlerle olan aşinalığını temel olarak alırsak, aklımıza direkt Süleymaniye'deki Nakşibendî tarikâtlarından Şeyh Mevlana Halid Başğadı ve Dervişleri gelmektedir. Yani Mevlanzâde'nin bu tarikata bağlı olduğunu belirtmek yanlış olmasa şerektir. Süleymaniye'de Nakşibendîlik ve Mevlana Halid hakkında ayrıntılı bilgi için Martin van Bruinessen'in doktora tezi olan *Ağa Şeyh, Devlet'e (özellikle 4. bölüm ve sonrası) ve Naci Kutlay'ın Türk Siyasal İslamcılığında Kürt Damarları*, *Beybun*, Yayınları, Ankara 2005 bakılabilir. Mevlana Halid ile ilgili, Osmanlı'nın son çeyreğinde, dönemin Kürd entelijansiyanının iletişim araçlarından biri olan *JİN* gazetesinde Kürd şair Pîremêrd'in oğlu M. Nejad Tevîk imzalı bir makale bulunmaktadır. Bkz. M. Nejad Tevîk, "Hazret-i Mevlana Halid", *JİN*, 2 Şubat 1935, no:10 ve *Latin harflerine tercüme edilmiş hali için bkz. M. Nejad Tevîk*, *Hazret-i Mevlana Halid*, *JİN*, Kürdçe-Türkçe dergi 1918-1919, M. Emin Bozarslan (ed. ve çev.), cilt II, Weşanxana Deng, s. Uppsala 1985, s.457-462.
- 4 BOA. DH.MKT., 2856-122.
- 5 BOA. DH.MKT., 2078-14.
- 6 BOA. DH.MKT., 2078-14.
- 7 BOA. DH.MKT., 759-14 ve *Hariçiyet Nezaretine*, 2856-122.
- 8 BOA. DH.MKT., 2651-31.
- 9 Hicri 1286/1287, Rumi 1285 / 1286.
- 10 BOA. DH. MKT. 431-1 lef 2. Bkz. Ek no.1.
- 11 BOA. DH.MKT., 492-95.
- 12 BOA. DH.MKT., 494-16.
- 13 BOA. DH.MKT., 431-1.
- 14 *Mevlânâzâde Rîf'at'ın Anıları*, Metin Martı (haz.), Arma Yayınları, İstanbul 1992, s. 5. Ali Birinci, *Mevlânâzâde'nin 1896 senesinde Kastamonu valisi Halit Bey'in hususi kâtibi olarak yanında bulunduğunu yazar ve devamında ekler: "(hususi kâtip olması) belki de, Mevriyyet öncesindeki son vazifesiydi. Jöntürkleri himaye eden ve Rusya'ya kaçacağından yüphelenen Halit Bey tevkîf edilerek Kayseri'ye, kendisi de (Mevlânâzâde) Yemen'e sürülmüş görünüyör", biraz sonra da sürgün gereğini V. Reşad'a başlar. Bkz. Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat*, *Dergâh Yayınları*, İstanbul 2001, s. 381. Ali Birinci'nin muhtemelen Ziya Demircioğlu, *Kastamonu Valileri*, *Doğrusöz Matbaası*, Kastamonu 1973, s. 51-55'ten almış olduğu bu bilgilerin yukarıda verdiğimiz belgeler ışığında yanlış olduğunu düşünürüz. Çünkü Sinop Mutasarrıfı Fazlı Bey'in çektiği telgrafla Rumi 28 Ağustos 1311 yani 9 Eylül 1895 ve buna yönelik araştırılmaya başlanacağını gösteren diğer belgeyse iki ay sonrasında 1 Rabıulahir 1313 (21 Eylül 1895)'e aittir. Mevlânâzâde bu tarihlerde zaten sürgündür. Bu konuda aynı zamanda bkz. BOA. DH. MKT. 2700-29, BOA. DH-MUL. 4/-2- 61.*
- Büyük bir ihtimalle Ali Birinci, *Kastamonu Vilayeti Mektubusu Ahmed Rîf'at'ın Çend'i'nin Mevlânâzâde Rîf'at' ile karıştırılmasını* İhark edememiş gözüktüyör ve bu dikkatsizlik Mevlânâzâde hakkında son dönemlerde çıkan yayınlarda da tekrarlanmıştır. Bkz. *Mevlânâzâde Rîf'at*, *Sürgün Hatıralarım*, Mithat Kutlar (haz.), Avesta Yayınları, İstanbul 2009, s. 6.
- 15 *Mevlânâzâde Rîf'at'ın Anıları*, s. 95
- 16 BOA. DH. MKT. 915-23.
- 17 BOA. DH.MKT., 927/3. lef 1.
- 18 BOA. DH.MKT., 2651-31.
- 19 BOA. DH.MKT., 2651-31.
- 20 BOA. DH.MKT., 927/3. lef 2.
- 21 BOA. DH.MKT., 2651-31.
- 22 *Mevlânâzâde Rîf'at'ın Anıları*, s. 9-10
- 23 BOA. DH. MKT. 2651-31.
- 24 BOA. Y.-PRK.AZJ. 54-61.
- 25 BOA. DH.MKT. 2623-47.
- 26 *Mevlânâzâde Rîf'at'ın Anıları*, s. 19.
- 27 BOA., DH.MKT., 2654-69.
- 28 *Mevlânâzâde Rîf'at'ın Anıları*, s. 19.
- 29 BOA. DH.MKT., 2655-77.
- 30 *Serbesti*, no: 1, 3 Teşrin-i Sani 1324- Pazar ertesi. İlk sayısında Sahib ve Müdür "Mevlânâzâde M. Rîf'at" imzası kullanılmıştır.
- 31 BOA., DH.MKT., 2789-60. Bu cinayetle ilgili iddialardan bir tanesi katilin, Hasan Fehmi'yi Mevlânâzâde sanıp vurmasıdır. Yani aslında vurulması gereken şahıs Mevlânâzâde'dir. Ayrıca bu konuda imparatorluğun resmi tarihçisinin yazımı, bize o an itikadın baki aşısını sunmaktadır: "...usul-i meşrutiyete darbe vurulabileceğinden sabık haşiyeler ve Yıldız'ın eski adamları Cem'iyet-i Muhammediyye'ye intisab edip ayak takımına para tevzi'yle ve Serbesti ve Volkan gazetelerine müheyyic makaleler tahririyle istihlal-i mebadi-i makaside başlamışlardır. Serbesti gazetesi muharriri Hasan Fehmi Efendi'nin bir gece Bevoşlu'ndan avdeti esnasında köprü üzerinde bir şahs-ı meçhul tarafından katli ve itlaf edilmesi ihtilali gazetelere bir güzel sermaye verip maktulü Hüseyin-i Şehidin eñdilerimizde tepsihe kadar varılmadan utanmamışlar ve ezenazenin emsali sörlümedik bir cema'at-ı kübra ile dolatılarak Sultan Mahmud Türbesi hazinesinde deñnolunması zaten müteheyyic olan eñkar-ı umumiyenin büsbütün şayanına sebep olmuştur." Bkz. Bayram Kodaman, Mahmet Ali Ünal, Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Çendî Tarihi, TTK, Yayınları, Ankara 1996, s. 18-19.
- 32 *Serbesti*, no:142, 26 Mart 1325, s.1. Ertesi günkü 143. sayıya ise Hasan Fehmi'nin son fotoğrafi ilk sayfada verilir.
- 33 BOA. Zaptiye Nezareti Belgeleri, 603-50. "31 Mart Vakası'nda İstanbul'daki askeri ihtilalin mürettib ve teşvikçilerinden olmakla maznun olup firarda olan İdam gazetesi imtiyaz sahibi Ahmed Cevdet ve başyazarı Ali Kemal ile Serbesti gazetesi sahibi Mevlânâzâde Rîf'at'ın, *Divan-ı Harb'e* gelmedikleri takdirde şiyaben yargılanıp mallarının da hacedilmesi." ayrıca bkz. Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Çendî Tarihi, s. 130-142. özellikle: "... 31 Mart hadisesinde zi-medhal olanların adedi o kadar çok idi ki bir divan-ı harb kâhî görülemeyip üç divan-ı harb teşkil olundu..". "Gerek bi'l-muhakeme gerek bila-muhakeme mahkûm olanlardan bir kaçı hakkında cezalar tatbik olunmadığı gibi on onbe kadari dahi firar ile ve zaten Avrupa'da bulunanlar Memalik-i Osmaniyye'ye gelmemekle yakayı kurtarmışlardır. Firar edenler.... Kürd Sa'ud Paşazade birinci Ferik Şerîf Paşa ve zevcesi (Mısırlı Halim Paşa merhumun kerimelerinden ve ashab-ı servetdendir). ... Serbesti gazetesi sahibi Mevlânâzâde Rîf'at Bey..".
- 34 BOA. DH. EUM.THR. 27-50.
- 35 BOA. DH.MKT., 2896-25. Ayrıca "Defter 2: Müebbed ve Muvakkat Kûrek ve Kal'abend ve Nefy ve Tard ve Altı Mah ve daha Ziyade Hapis Cezalarıyla Mahkûm Olanlar: ... İsm-i mahkûm: 62- Serbesti gazetesi sahib-i imtiyazı Mevlânâzâde Rîf'at Bey. Sebeb-i mahkûmiyet- Gazetesiyile ittihaz eylediği meslek daima avam- pesendane m... ile eñkar-ı cahiliyye-i umumiyyeyi hükümet aleyhinde sevk eylediği ve eñkar-ı İhsade ve müheyyice erbabından ve şühbali şüruhdan idüşü. Nev'-i mahkûmiyet: Matba'asının seddiyle on sene nefy...". Bkz. Bayram
- Kodaman, Mehmet Ali Ünal, s.209- 224.
- 36 Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde...*, s. 461.
- 37 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. *Mevlânâzâde Rîf'at'ın Anıları*, Metin Martı (haz.), Arma Yayınları, İstanbul 1992. Kitabın değişik yerlerinde belirlemeler mevcuttur.
- 38 *Serbesti'nin 770 sayı olduğuna dair iddiamız Hasan Duman'ın kataloğuna dayanmaktadır. Tam ve eksiksiz bir koleksiyonunu bulamadığımız Serbesti'nin, değişik kütüphanelerden toplayarak şörebildiğimiz ve elimizde olan sayıları şunlardır: 156-171-178, 180- 211, 213-214, 230-239, 241-245, 456-463, 465, 469-471, 474, 476-477, 479-492, 495-498, 595-598, 600-601. Ulağıbildiğimiz kütüphaneler ise aynı katalogta zikredilen kütüphanelerdir. Sadece şunu eklemekte fayda vardır. Hasan Duman'ın *Bevazıt Kütüphanesi'nde olduğunu belirttiği sayılar (mesela 700. sayılar) ne yazık ki orada yoktur. Mevlânâzâde Rîf'at'ın Anıları*, s. 90.*
- 39 FÂRÛK/FAROU "ATHËNES", Bilâ-teñrik-i cins ü mezheb hâkimiyet-i milliye-i Osmaniyye'ye hâdim bitareğ gazetidir, 8 Kânünevvel 1327. Bilebildiğimiz kadaryla gazete üç sayı çıkabilmiştir. Üçüncü sayının herhangi bir yerinde yayının son sayı olduğuna dair bir ibareye rastlanmamıştır. Elimizdeki sayılar ikinci ve üçüncü sayıdır. Bkz. ek no. 4 Fâruk gazetesi.
- 40 Cihâd, Menâhî-i Osmaniyye'ye hâdim gazetidir, 17 Şubat 1327. Bilebildiğimiz kadaryla bu gazete on iki sayı çıkmıştır. Bu konuda Hasan Duman'ın verdiği on üç rakamın yanlış olduğu kanaatindeyiz (Bkz. Hasan Duman, *Başlangıcından Harî Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*, 1828-1928, Eñformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 3 cilt, Ankara 2000, s. 212). Çünkü şörebildiğimiz kadaryla Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan 13. değıl, 12. sayıdır. Elimizdeki sayılar 10., 11. ve 12. sayıdır. Bkz. ek no. 4 Cihâd gazetesi.
- 42 *Mevlânâzâde Rîf'at'ın Anıları*, s.87-92. Bu iki gazetenin Osmanlı topraklarına girişinin yasaklanması hakkında: Bedahet, no. 242-1, 27 Kanunievvel 1327, s. 3 (aktaran: Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde...*, s. 385).
- 43 *Erkekler Dünyası*, sahaîmiz kadınlığın kadir ve kıymetini, ilim ve İfen edebin uliyetini takdir eden münevver Osmanlı gençleri asarına küşadedir, Müdür-i Mes'ud Rîf'at, no:1, 6 Kanun-i sani 1329, Pazar ertesi, İstanbul. Adres: nur osmaniye civarında Şerîf Çendî Sokağı no:11, posta kutusu:170. Bilebildiğimiz kadaryla sadece tek sayı çıkmıştır. Bizim görüp incelediğimiz de bu birinci sayıdır. Gazetede bir kısım yazılar şunlardır: "Erkekler Dünyası: İki Söz", "İbn A'zize Süleyman Raşid: Tabi-i düşünelim-İ, Mes'ud bir aile namı teşkil eder?", "Gençlerimizin genç kızlarımızı işğal yolunda takdim etmekte oldukları mu'şasaka mektublarından numune", "İbn Al Selim Süleyman: Şebabiyet", "Edib olmanın çaresi, ... adres: Erkekler Dünyası idarehanesinde muallim Raşid Çendî", " Lem'a (Edebi, İleşli, tarihi Lem'a gazetesinin önerildiği bir ilan).
- 44 *İnkılab-ı Beşer*, Radikal Avam Fırkası, no.14, 5 Teşrin-i sani 1918. "Radikal Avam Fırkası ma'alamat-ı kanunivesini ikmal ve resmen teşekkül etmiştir. Buğünden itibaren Fırkaya... etmek arzusunda bulunanların kayd muamelesine başlanmıştır. Firkanın merkezi şimdilik Divanyolundaki daire-i mahsusidir". 15. sayıya ise Mevlânâzâde'nin yaşamında bilinmeyen bir yön olarak kalan Yayıncılar Cemiyeti ile ilgili bir haber bulunmaktadır. "Bir kaç zat müstesna olarak Yayıncılar Cemiyeti erkân ve eñrad-ı tamamen Radikal Avam Fırkası'na kayd edilmişlerdir". Firkanın beyannamesi için bkz. *Serbesti*, 16 Kanun-i evvel 1918, no: 176, s.1 ve *Nizamnamesi için Tarik Zafer Tunaya*, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, cilt 2, Hürriyet Vakfı, Yayınları, İstanbul 1988, s. 86-88.
- 45 "...siyasi bir parti kurmuştum. Radikal Avam adıyla kurduğum bu siyasi fırkaya yayın organı olarak da İnkılab-ı Beşer adıyla bir gazete çıkarmıştım..." Bkz. *Mevlânâzâde Rîf'at*, *Türkiye İnkılabının İçyüzü*, Metin Hasırcı (haz.), Pınar Yayınları, İstanbul 1993, s. 353-354.

- 46 BOA. MV. 215-3. *Koyu İngiliz taraftarlığını yazılarında göstermek mümkündür. Bu konuda Ali Birinci, Mevlanzâde'nin İngiliz Muhabirleri Cemiyeti üyesi olduğunu belirtmesine karşın Tunaya kitabında böyle bir şey belirtmez. Bkz. Ali Birinci, Tarihîn Gölgesinde Meşahir-i Meçhuleden Birkâf Zat, Dersâh Yayınları, 2001, s. 381. ve Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, cilt 2, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 472-492.*
- 47 Rohat Alakom, *Hoybun Örgütü...* s. 146.
- 48 Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan. Doz Yayınları, İstanbul 1992, s. 75-77.* Ayrıca "Kürdistan Teali Cemiyeti yöneticilerinin bir Kürdistan devleti kurmak amacıyla İngilizlerle gizlice görüşmeler yapmaları Türk Hükümetinin gözünden kaçmamıştı. Cemiyet Başkanı Şeyh Abdülkadir Efendi ve arkadaşları açılıma yapılacak üzere Babıâli'ye çağrıldılar. Görüşmeye Bahriye Nazırı Avni Paşa, eski Harbiye Nazırı Ahmet Abuk Paşa ve eski Şeyhülislam Haydar Efendi katıldılar. Kürdistan Teali Cemiyeti'nden de başkan Abdülkadir Efendi'den başka Emin Ali Bedirhan, Mevlanzâde Rif'at ve Yzb. Emin Bey katıldılar. Hükümet temsilcileri cemiyet üyelerini, Osmanlı Devleti'nden ayrılup bir Kürdistan kurmaya çalışmakla, yetkileri olmadığı halde İngilizlerle görüşme yapmakla suçladılar ve yabancı devletlerle görüşme yetkisinin hükümete ait olduğunu söylediler." Bilâl Şimşir, *Kürtçülük, Bilgi Yayınevi, 2007, s. 312.*
- 49 Serbestî gazetesinin değişik sayılarında bu tür makalelere rastlamak mümkündür. Bkz. Kamuran Ali Bedirhan, *Kürdistan, Serbestî, no: 186, 187, 188, 193, 198'de seri makale. Kürd şair Pîremêrê (Süleymaniyeli Tevhîk)'in Anadolu Hat Komiserliği'nden gelen bir yazıya cevabı, Pîremêrê, (bağıksız makale), Serbestî, no: 189, Celadet Ali Bedirhan, Kürdler ve İttihad-ı Siyaset, Serbestî, no: 209.*
- 50 Hetawi Kurd (şimdilik ayda bir neşrolunur), no: 2, 4 Muharrem 1332 / 21 Teşrin-i sani 1329 / 1913, İstanbul s. 2-3. Bu yazıda Mevlanzâde Kürdler konusunda yapılması gerekenlerle ilgili düşüncelerini sıralar ve "Blen sayın Doktor Abdullah Cevdet Bey'le aynı düşüncede değilim." deyip kendisiyle olan ayırım noktalarını belirtir. Yazının Türkçeye tercüme edilmiş hali için bkz. Malmisanîj, Kürt Talebe-Hêvî Cemiyeti, *İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği, Avesta Yayınları, İstanbul 2002, s. 250-252.*
- 51 Mevlanzâde'nin İkinci dünyası başka bir çalışmada ele alınacaktır.
- 52 Ali Birinci, *Tarihîn Gölgesinde...* s. 384.
- 53 Mevlanzâde Rif'at'ın Anıları, s. 6.
- 54 Bu konudaki tartışmalar için bkz. Rohat Alakom, *Hoybun Örgütü...* s. 34-35.
- 55 Ali Birinci, *Tarihîn Gölgesinde...* s. 384.
- 56 Bu konuda Serpil Çakır'ın doktora tezi olarak hazırlanıp daha sonra yayımlanan çalışmasını esas aldık. Bkz. Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi, Metis Yayınları, İstanbul 1994.* Ayrıca Rohat Alakom, *Li Kurdistanê Hezeke Nû, Jinên Kurd, Stockholm, 1995.*
- 57 Serpil Çakır, s. 82.
- 58 Daşny, nr 33/1913. *Yazışmalarımızda bana bu bilgiyi verdiğiniz için Rohat Alakom'a tekrar teşekkür ederim.*
- 59 Âkil, no:18, 2 Kanun-i evvel 1918, Adres: Divanyolu'nda Kadınlar Dünyası'nda daire-i mahsusî, Posta kutusu 342, telefon: 2427, İstanbul, Burada 1 Kanun-i evvel 1334 tarihinde Matbuat-ı Umumiye Müdürü Mehmed Salih'in Serbestî gazetesinin kapatılmasına ilişkin mektubu verilmekte ve şöyle cevaplanmaktadır: "Bir hafta evvel İnkılab'mızı bu def'a Serbestî'mizi ta'at ettiklerinden 'Âkil' imıza müracaata mecbur olduk. 'Âkil' zihniyet-i kadime dairesinde devam-ı neşriyata çalışacak. Ka... ve kerame ve İrkamiz hayat-ı muhteremisine arz ederiz ki "İnkılab" ve "Serbestî", "Âkil" dairesinde muhafaza-i mevcudiyet edecektir. Hakiki inkılabı, hakiki Serbestîyi "Âkil'in haricinde bulmayacaklardır." Burada kastedilen İnkılab, İnkılab-ı Beşer gazetesidir.
- 60 Bugün Nuriye Ulviye (Mevlan) Civelek adına kurulmuş bir kütüphane bulunmaktadır. Bünyesinde 14.000 kitabı barındıran Kırkhan Nuriye Ulviye Civelek Halk Kütüphanesi 1970 yılında hizmete açilmiştir.
- 61 *Hukuk-ı Umumiye, no: 1, 20 Şaban 1326..*
- 62 Âkil, no:18, 2 Kanun-i evvel 1918, onuncu sene.
- 63 *Ahali, Her gün akşamları neşrolunur Ceride-i Osmanîyye, Sahib-i imtiyaz ve müdür-i mes'ul: Ohannes Ferid, sermuharirri: Mevlanzâde Rif'at. Bizim görebildiğimiz sayıları: 1 (4 Mart 1328), 21 (27 Mart 1328), 30 (6 Nisan 1328), 40 (16 Nisan 1328), 193 (1 Teşrin-i sani 1328), 194 (2 Teşrin-i sani 1328), 195 (3 Teşrin-i sani 1328), 196 (4 Teşrin-i sani 1328). 21 ve 30. sayılarda adres olarak İstanbul (manzume-i Eşkâr) matba'ası verilirken, 193-196. sayılarda ise Binbirdirek'te Serbestî idarehanesi gösterilmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Mevlanzâde, Serbestî her kapatıldığında yerine en kısa süre içerisinde yeni bir gazete neşretmekte ve bu yeni gazete Serbestî'nin kalan sayısından devam etmektedir. Yoksa: Ahali ve Âkil gazetelerinin durup dururken 21. veya 30. veya 5. veya 18. sayılarını almaları mantıklı görünmemektedir. Zaten Âkil gazetesinin üstünde numro: 18 yazmasına rağmen "ilk sayısı" olduğunu Mevlanzâde'nin kendisi de itiraf etmektedir. Bkz. dipnot 60.*
- 64 *İnkılab-ı Beşer gazetesi 29 sayı çıkabilmiştir. Bizim görebildiğimiz sayılar 7. sayıdan itibaren dir. 1 Teşrin-i sani 1918, no:7, Cum'a. Sahib ve müdürü: Mevlanzâde Rif'at, adres: Divanyolu'nda Kadınlar Dünyası'nda daire-i mahsusî, posta kutusu: 346, telefon: İstanbul 2427.*
- 65 *Hukuk-i Beşer, Radikal Avam Fırkası'nın mürevvic-i efkârıdır- yevmi gazete, no:1, 17 Kanun-i sani 1919. Mevlanzâde, hem Radikal Avam Fırkası (Ekim 1918) hem de Kürdistan Teali Cemiyeti (30 Aralık 1918) üyesi ve yöneticilerinden biri olarak Hukuk-i Beşer'de sürekli Kürdlerle ilgili haberler verir. Örneğin 10 Nisan 1335, no:67, s.2'de şöyle bir yazı vardır: "Kürdistan Hükümeti: Paris'teki Şerif Paşa, Saten(?) gazetesinde yazdığı bir makalede Kürdistan hükümetinin te'sis ve teşekkülüne çalışılmasını tavsiye ediyor".*
- 66 *İlk sayısı Ekim-1909 yılında, son sayısı da Mayıs-1914 yılında çıkan Meşrutiyet gazetesi hakkında bilebildiğimiz kadarıyla şu ana kadar akademik bir çalışma yapılmamıştır. Gazetenin tam bir koleksiyonu varsa eşer nerede olduğu bilinmemektedir. Değişik ülkelerde (İsviçre, Fransa, İngiltere, Yunanistan, Mısır, Türkiye) bulunan sayılarının yan yana getirilmesiyle belki bir koleksiyonu oluşturulabilir. Rohat Alakom'a göre İsviçre'te bulunan sayıları şunlardır: İsviçre Kraliyet Kütüphanesi'nde 11, 13, 15, 18, 19, 20, 24, 25, 26, 28, 33, 34, 35. sayıları ve Uppsala Üniversite Kütüphanesi'nde 36-54. sayılarından oluşan 19 sayısı bulunmaktadır. Buna bizde görebildiğimiz, Ankara Türk Tarih Kurumu'ndakileri ekleyelim: no.16 (15 Decembre 1910), 17 (15 Janvier 1911), 18 (15 Février 1911), 20 (15 Mai 1911), 26 (1 Sept. 1911), 28 (1 Octobere 1911), 29 (1 Novembre 1911), 30 (15 Novembre 1911), 31 (1 Decembre 1911), 33 (1 Mars 1912), 34 (20 Avril 1912), 35 (15 Juin 1912). Meşrutiyet gazetesi ve Şerif Paşa ile ilgili bkz. Rohat Alakom, *Şerif Paşa- Bir Kürt Diplomatın Firtınalı Yılları, Avesta Yayınları, 1998 ve Ali Birinci, Tarihîn Gölgesinde...* s. 199-202.*
- 67 *Ali Birinci, Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 461.*
- 68 *Mevlan'ın üstü çizili.*
- 69 *Fâruk gazetesinin görebildiğimiz kadaryıyla 2. sayısı: 1 Kânunuevvel 1327 (14 Aralık 1911) ve 3. sayısı ise: 8 Kânunuevvel 1327 (21 Aralık 1911) tarihlerinde neşredilmiştir. Gazetenin her iki sayısı da Cuma günleri bir hafta arayla çıkmıştır. İlk sayısının da düzenli bir şekilde çıktığını kabul edersek 1. sayısının 24 Teşrinisani 1324 (7 Aralık 1911)'de çıkmış olması gerekir. Görebildiğimiz her iki sayıda da muharrir Mevlanzâde Rif'at'tır. Her iki sayı da dört sayfa olarak çıkmış ve taşbaskıdır. Biz burada 3. sayının transkripsiyonunu veriyoruz. Transkripsiyonda bizlere yardımlarda bulunan Mehmet Savan'a burdan tekrar teşekkür ederiz.*
- 70 *İsim Hasan Duman kataloğunda İvanaki Paşhidi olarak geçmektedir. Bkz. Hasan Duman, s. 293. Gazetenin müdürü ile ilgili başka bir bilgi de dördüncü sayfanın altında Le Gérant: Sava Alakuzoslou'dur. Aslı Yunanca olan ismin doğrusu Σάββας Αλακωζούζου'ğludur. Bu ismin matba'a hatası sonucunda böyle yazılmış*
- olma ihtimali de vardır. BOA. DH.MKT 1274-52 no.lu 01/08/1908 tarihli belge "Ankara namlıya Rumca ve resimli bir gazete neşrine müsaade isteyen Alagözoglu Sava için Matbuat Nizamnamesi ne göre gereğinin yapılması." denmektedir. Aynı şahısla ilgili BOA. ZB. 21-108'de "askerlik borcunu ödemediği", BOA. ZB. 22-29'da ise " Bretmos adında bir matba'a" sının olduğu ve "askerlik borcunu ödemediğinden cezalandırılmasına gerek kalmadığı" belirtilmektedir. Mevlanzâde anılarında şöyle demektir: "Hatta sorumlu müdürü, Yunan eteryasına mensup Seda-yı Millet gazetesi imtiyaz sahibi Sava Elaşözoglu idi." Bkz. Mevlanzâde Rif'at'ın Anıları, s. 6. Gerçekten de gazetenin idari müdürü olan İvanaki Paşhidi aynı zamanda 1909-1910 yılları arasında İstanbul'da yayımlanan Sada-yı Millet gazetesinin de imtiyaz sahiplerindedir. Bu konuda bkz. Hasan Duman, s. 721.
- 71 *1909 yılında gerçekleştirilen Atina Şehir Planması Haritası'nda gereken de bu adreste (Navarinou Caddesi no: 24) daha çok büroların bulunduğu bir iş hanı bulunmaktadır. Bkz. Dimos Athinaion, Thimima Poleodomeias, Sheedio Polis tou 1909 (Atina Belediyesi İmar / İskân Bölümü, Şehirçilik Dairesi, 1909 Atina Şehir Planı). Bahsi seçen iş hanı daha sonraki süreçlerde yıkılmış, yerine otopark inşa edilmiş ve seçen yıl (2008) Atina Belediyesi'nin buraya tekrardan iş hanı yapmak istemesi üzerine mahalle ve kent sakinleri tarafından alan işgal edilip parka çevrilmiştir. Hâlâ yeşil park olarak korunmaktadır.*
- 72 *Dipnot 71'e bakınız. Buna ek olarak belirtmek isteriz ki: Mevlanzâde'nin, Sava Elaşözoglu'nun "Yunan eteryasından" dir demesinden ötürü, Balkan Savaşları döneminde özellikle Bulgar milliyetçilerine karşı faaliyet gösteren Yunan paramilitler örgütlerinden biri olan İstanbul Örgütü'nün yayınladığı isim listesine baktık ve bu isim bulamadık. Bkz. Αθην. Σουλιώτη-Νικολαΐδη, Οργανώσεις Κωνσταντινουπόλεως (επιμέλεια: Θάνος Βερέμης-Κατερίνα Μπούροα), Εξδόσεις «Δωδώνη», Αθήνα-Γιάννινα 1984, Os.219-230. Cihâd gazetesinin görebildiğimiz kadaryıyla 10. sayısı: 4 Şubat 1327-Cuma (17 Şubat 1912) ve 11. sayısı:10 Şubat 1327-Cuma (23 Şubat 1912), 12. sayısı ise 17 Şubat 1327-Cum'a (1 Mart 1912) tarihlerinde neşredilmiştir. Dolayısıyla gazetenin en azından bu üç sayısı düzenli bir şekilde haftalık olarak çıkmıştır. Her üç sayıda da sahib ve muharrir Mevlanzâde'nin kendisidir. Her üç sayı da dört sayfa olarak çıkmış ve taşbaskıdır. Biz burada 12. sayının transkripsiyonunu veriyoruz. Transkripsiyonda bizlere yardımlarda bulunan Mehmet Savan'a burdan tekrar teşekkür ederiz.*
- 74 *Mevlânâde, bu kısa yazıda Şerif diye birinden bahsetmekte ve kendisine "dümbelek" tabirinde bulunmaktadır. "Af-ı umûmîde "istisnâ" acaba aynı hatâ-yı idârî değil midir? Mesela 'Şerif' denilen dümbelek kafalı herifi afdan istisnâ edince lâyük olmadığı ehemmiyet verilmiş olmaz mı?" Bahsi seçen Şerif'in, Stockholm'deki Kürt Şerif Paşa olup olmadığı belli değildir.*
- 75 *Dersim ahali, Dersim mebus-ı sâbıkı muhterem Lütîhi Fikri Bey'i bu deşâ intihâb etmemeye karar vermişlerdir. Bu karar Lütîhi Fikri Bey "Urfa"da haber alınca keyfiyeti hemân Hürriyet ve İtilâfçılara telgrafla haber verüb bir "tayyâre" istemiştir.*
- 76 *"Mukâvemet" gazetesi Babanzâde İsmail Hakkı Beyefendi'nin Hariciye Nezâret'i'ne tayin olunacağına istihbâr etmişdir.*
- 77 *Karadağ Kralı Nikola "Novoye Vremya" gazetesi muharrirlerinden Balkan İttihâdî hakkında beyânâtda bulunmuşdur. Kral Nikola diyor ki: Biz, bütün Balkan devletleri, Rusya'nın çocuklarıyız. Öteden beri arzu olunan Balkan İttihâdî ancak aneak Rusya hükümetinin böyle bir İttihâd hüsulünden memnûn olacağını bize ilan eylediği zaman hüsul bulabilir. Mevlanzâde isminin Osmanlıca yazılışı, okunusunda problemler yarattığı için birçok yerde yanlış okunmuş, yanlış kayıt altına alınmıştır. Örneğin "Mulanâde, Mullanâde, Molanzâde, Mevlanzâde" gibi. Kendisinin Avrupa'da çıkardığı bir kısım gazetelerde kullandığı, "Rifaat Bey Mevlanzâde" ise, isminin özellikle Fransızcada kolay okunması için yazıldığından biz, günümüzde daha çok kabul edilen "Mevlânâde" biçimini seçtik.*